

УДК 911.3

Г.П. Підгрушний, Ю.Д. Качаєв, О.О. Денисенко**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕГРАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ДОСВІД ОЦІНКИ*****Г.П. Подгрушный, Ю.Д. Качаев, Е.А. Денисенко****ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНТЕГРАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЦЕНТРОВ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И ОПЫТ ОЦЕНКИ***Институт географии НАН Украины, Киев*

На основе разработанной методики оценивания интегрального потенциала территории и его составляющих рассматривается потенциал развития отдельных городских поселений – центров социально-экономической активности. Оценка интегрального потенциала заключается в определении суммарных возможностей развития города и рассчитывается как среднеарифметическая величина составляющих интегрального потенциала. Проанализирован потенциал развития таких центров на примере природно-хозяйственного региона Киевское Приднпровье. С учетом величины и соотношения важнейших составляющих потенциала развития выделены основные типы городов исследуемого региона.

Ключевые слова: интегральный потенциал; потенциал развития; центр социально-экономической активности; Киевское Приднпровье.

H. Pidhrushnyi, Yu. Kachaev, O. Denysenko**HUMAN-GEOGRAPHICAL FOUNDATIONS OF RESEARCH OF INTEGRAL POTENTIAL OF CENTERS OF SOCIO-ECONOMIC ACTIVITY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES AND THE EXPERIENCE OF ASSESSMENT***Institute of Geography, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv*

On the basis of the developed methodology of assessment of integral potential of territory and its components it is considered the potential of development of individual urban settlements – the centres of socio-economic activity. The assessment of the integral potential consists in determination of total possibilities of a city development; it is calculated as arithmetic mean of components of the integral potential. The potential of development of such centres is analysed by the example of natural-economic region Kyivske Prydniprovya. Taking into account the size and ratio of the most important components of the development potential the main types of cities within the region have been defined.

Keywords: integral potential, development potential, centre of socio-economic activity, Kyivske Prydniprovya.

У процесі дослідження часткових та інтегрального потенціалів території встановлено, що серед чинників, які істотно впливають на розвиток території, є наявність міст – центрів соціально-економічної активності.

Для глибшого вивчення інтегрального потенціалу в окремих містах був вибраний великий макрорегіон держави – природно-господарський регіон Київське Придніпров'я, до складу якого входить м. Київ і 4 адміністративні області: Житомирська, Київська, Черкаська та Чернігівська [1].

Було встановлено, що на певних етапах розвитку міст не всі складові інтегрального потенціалу відіграють істотну роль в їх соціально-економічному розвитку. Лише окремі з них, поєднуючись та взаємодоповнюючи один одного, формують потенціал розвитку міст, що є похідним від їх інтегрального потенціалу [2].

* Ця публікація є продовженням вміщеної в “Українському географічному журналі” № 3-2011 р. статті колективу авторів, присвяченій теоретико-методологічним підходам та досвіду оцінювання інтегрального потенціалу території на прикладі районів Київської області.

Дослідження потенціалу розвитку центрів соціально-економічної активності Київського Придніпров'я ґрунтується на типізації міст за їх величиною та структурою. В її основі лежить комплексний підхід, який передбачає визначення та врахування цілісної системи складових – як передумов та чинників розвитку міста.

За основу оцінки земельного потенціалу взято нормативну грошову оцінку земель населених пунктів та площу території міста; транспортного – транспортно-комунікаційний потенціал та обсяг вантажообігу; виробничого – вартість основних засобів та обсяг реалізованої продукції і послуг; фінансово-інвестиційного – кількість фінансових установ, обсяг інвестицій в основний капітал та прямих іноземних інвестицій; туристсько-рекреаційного – кількість територій та об'єктів природно-заповідного фонду, пам'яток архітектури, археології, історії, монументального мистецтва, історико-культурних заповідників національного значення та місткість готелів; наукового – кількість докторів та кандидатів наук; освітнього – кількість вищих навчальних закладів, студентів.

На основі розрахованих унормованих значень визначаються компонентні показники потенціалу розвитку певного міста та аналізується їх співвідношення. Дослідження структури потенціалу центру є важливим з позицій виявлення стратегічних «точок зростання» як механізму його розвитку у перспективі. Оцінювання інтегрального потенціалу полягає у визначенні сумарних можливостей розвитку міста і розраховується як середньоарифметична величина семи зазначених вище основних його видів.

Проведене дослідження величини та співвідношення найважливіших складових потенціалу розвитку дало змогу виділити такі типи міст Київського Придніпров'я:

1. *Міста з сильнодиверсифікованою структурою та великою потужністю потенціалу розвитку.*

До цього типу віднесено Київ, Черкаси, Чернігів, Житомир, Білу Церкву. Це великі соціально-економічні та адміністративні центри Київського Придніпров'я, в яких історично концентруються значні матеріальні, фінансово-інвестиційні, трудові ресурси; вони відзначаються сприятливим економіко-географічним положенням. Для цього типу міст найперспективнішими напрямками розвитку є не тільки ефективне використання існуючого потенціалу, а й активізація участі у територіальному поділі праці.

2. *Міста з диверсифікованою структурою (значним виробничим, транспортним і земельним потенціалом) та значною загалом потужністю потенціалу розвитку.*

До цього типу міст віднесено Бровари та Бориспіль. Вони є перспективними з позицій формування тут індустріальних кластерів.

3. *Міста з диверсифікованою структурою (значним транспортним і земельним потенціалом) та середньою потужністю потенціалу розвитку.*

Це міста Сміла, Прилуки, Буча. За радянських часів потенціал цих міст відносився до попереднього типу, але за останні два десятиріччя він значно втратив свою потужну коліс виробничу складову.

4. *Міста з диверсифікованою структурою (значним освітнім, науковим та туристсько-рекреаційним потенціалом) та середньою потужністю потенціалу розвитку.*

Йдеться про міста Умань, Ніжин, Ірпінь, Переяслав-Хмельницький. Ці міста могли б стати ядрами можливих технополісів. Розміщення тут науково-технічних установ, крім економічного та інноваційного ефекту, дасть змогу вирішити актуальні соціальні проблеми цих регіонів: знизити рівень безробіття, сприяти розвитку соціальної інфраструктури, зменшити міграцію місцевого населення в інші регіони тощо.

5. *Міста з моноспеціалізованим (транспортним) потенціалом та середньою потужністю потенціалу розвитку.*

Цей тип міст включає Фастів, Коростень, Бердичів. Використання вигідного транспортно-географічного положення та розвинутої транспортної інфраструктури є сприятливим чинником створення тут транспортно-логістичних центрів та індустріальних парків.

6. *Міста з моноспеціалізованим (туристсько-рекреаційним) потенціалом та невеликою потужністю потенціалу розвитку.*

До цього типу міст віднесено лише Канів.

7. *Міста з невеликим та слабодиверсифікованим потенціалом розвитку.*

Сюди можна віднести міста: Новоград-Волинський, Малин, Васильків, Славутич, Золотоноша, Березань, Вагутіне, Ржищів та ін. Незначний потенціал переважно місцевого рівня не забезпечує можливості ефективно реалізовувати комплексні соціально-економічні програми, але дає можливість концентруватися на певному вибраному напрямку діяльності, який може мати конкурентні переваги, зокрема на розвитку виробництва з високим ВДВ, агропромислового тощо.

Потенціал розвитку – це досить динамічна категорія, що з часом може активізуватися під впливом нових тенденцій та трендів соціально-економічного розвитку. Дослідження показало, що можуть активізуватися як окремі складові потенціалу розвитку центрів (виробнича, транспортна, рекреаційна та ін.), так і потенціал розвитку як інтегральна категорія.

Зважаючи на це, дослідження динаміки потенціалу розвитку та його складових є особливо важливим, адже дозволяє простежувати особливості та механізми розвитку центрів соціально-економічної активності, виявляти їхні позиції в регіоні. З цієї метою було застосовано два підходи.

Перший з них пов'язаний з оцінкою динаміки окремих складових потенціалу розвитку шляхом аналізу низки абсолютних показників за період 2000-2008 років.

Інший підхід ґрунтується на розрахунку індексів локалізації окремих складових потенціалу розвитку центрів. Поєднання двох підходів дало змогу оцінити не лише загальну динаміку потенціалу розвитку (ріст, активізація, спад), але й виявити місце кожного окремо взятого центру у їх системі, визначити специфічні особливості та тенденції розвитку.

На основі проведених досліджень встановлено такі положення.

1) На території Київського Придніпров'я є декілька центрів, що характеризуються не лише високим потенціалом розвитку, активністю його

окремих складових, але й мають стабільну позитивну динаміку розвитку. Передусім йдеться про Київ, де значення індексів локалізації багатьох складових потенціалу розвитку значно вищі порівняно з іншими центрами та мають тенденцію до зростання. Крім Києва, об'єктивно виділяються Житомир, Черкаси та Чернігів. Їх вирізняє передусім висока локалізація окремих складових потенціалу розвитку. Хоча індекси локалізації значно нижчі, ніж у Києва, але відчутно вищі, ніж у інших центрах регіону.

Проаналізований масив даних дозволяє зробити висновок про посилення виробничої складової потенціалу розвитку у Житомирі (індекс локалізації, розрахований за промисловою продукцією на одну особу в гривнях, зріс з 0,48 до 0,78), Черкасах (з 1,22 до 2,37), відносно стабільність у Чернігові (2,34 та 2,27 відповідно). Характерно, що для Києва виробнича складова потенціалу розвитку менш важлива, а значення індексу локалізації промислової продукції в розрахунку на одну особу нижче середньоукраїнського (0,97 та 0,81).

2) Було виявлено ряд центрів, що займають проміжне положення між містами з високою концентрацією потенціалу та динамікою розвитку і стагнуючими центрами. По суті вони відіграють стабілізуючу роль у просторовому каркасі території, забезпечують його цілісність. До таких центрів відносяться: Бердичів, Коростень, Малин, Новоград-Волинський у Житомирській області, Ніжин та Прилуки у Чернігівській області, частково Канів та Звенигородка у Черкаській, а також Біла Церква, Бориспіль, Бровари, Миронівка, Обухів та ряд інших у Київській області.

3) Виявлено велику кількість центрів з низькою та дуже низькою активністю складових потенціалу розвитку. Зокрема, негативну динаміку як окремих складових, так і потенціалу розвитку загалом має значна кількість центрів Чернігівської, Житомирської та особливо Черкаської областей. Наприклад, у Черкаській області інтенсивні стагнуючі процеси спостерігаються навіть у досить значних центрах, які мали б відігравати інтенсивнішу роль у регіональному розвитку, це, зокрема, – Корсунь-Шевченківський, Чигирин, Чорнобай,

Шпола та ін. Натомість у Київській області важко виділити центри, де деструктивні процеси спостерігаються відразу в усіх складових потенціалу їх розвитку. Навіть ті, що мають дуже низький виробничий потенціал, виділяються активністю інших, наприклад, транспортної чи туристично-рекреаційної складових. Це можна розглядати як наслідок впливу Києва на прилеглу територію. Помітно, що в зоні його активного впливу природа потенціалу розвитку центрів дещо змінюється – одночасно активізуються різні складові потенціалу, відбувається його диверсифікація.

Отже, можна стверджувати, що на території Київського Придніпров'я спостерігаються досить різні тенденції розвитку центрів соціально-економічної активності.

З одного боку, в зоні інтенсивного впливу Києва (передусім територія Київської області) виділяється низка досить потужних центрів, що є регіональними полюсами зростання і забезпечують активний розвиток території.

З іншого боку, на території Житомирської області поряд з наявністю центрів, що мають позитивну динаміку потенціалу розвитку, є ряд міст, де спостерігаються деструктивні процеси.

В Чернігівській області центрів з середнім потенціалом лише декілька, але й вони характеризуються негативною динамікою потенціалу розвитку. По суті, це становить загрозу збалансованому територіальному розвитку в перспективі, адже відсутність активних і динамічних полюсів зростання призводить до зниження потенціалу розвитку всієї території.

Критична ситуація в цьому відношенні склалася в Черкаській області, де поряд з єдиним досить потужним центром (Черкаси) формується розмита в структурному відношенні територія з однорідно низькими значеннями потенціалу розвитку.

Зважаючи на викладене, ключовим завданням підвищення потенціалу розвитку території є активізація центрів соціально-економічної активності, з одного боку, а з іншого – формування більш впорядкованого просторового каркасу, оптимізація його структури, що дозволить збалансувати регіональний розвиток.

1. Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской СРП. Киевское Приднепровье / Отв. ред. А.М. Маринич, М.М. Паламарчук. – К.: Наук. думка. – 1988. – 176 с.
2. Підручний Г.П. Дослідження потенціалу розвитку регіонів для потреб формування регіональної політики України // Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми. Тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конференції. – Львів, 1998. – Ч. I. – С. 169-171.
3. Суспільно-географічні основи дослідження інтегрального потенціалу території: теоретико-методологічні підходи та досвід оцінки // Укр. геогр. журн. – 2011. – № 3. – С. 42-48.